

Att bestämma över skogens rikedomar

Att gemensamt äga och styra över skog ger makt. Det vet jordägarna i Orsa Besparingsskog, deras kollektiva ägande har bidragit till kommunens välstånd. Samma sak i Jokkmokk där "allmänningen" är en kommunal kraft. Byn Skyttmon i Jämtland med sina överdådiga hus är ett annat exempel. Där valde bönderna att inte sälja av sin mark utan själva ta hand om skogens förtjänster.

Vi svänger av från E45 en bit norr om Orsa, vid en skylt som minner om traktens finska invandrare: Pilkalampinoppi. Noppi betyder berg. En skumpig grusväg tar oss en mil inåt skogen och i en krök möter vi Inlandsbanans räls. Väl framme vid en vändplan sticker en tvärbrant stig rakt upp mot himlen.

Belöningen väntar på bergets topp med en vidunderlig utsikt åt alla håll. Här, intill en röd stuga står Sveriges första brandtorn. Det byggdes 1889, året efter en katastrofal brand där stora områden ödelades. All mark häromkring tillhör Orsa Besparingsskog och efter branden insåg man att de värdefulla skogarna måste vaktas.

Hit kom den unga Elida Persson en vårdag i maj 1890. Hon var den första brandvakten som bodde och arbetade här och hon upptäckte en brand redan på sitt första arbetspass. Den kunde hon rapportera tack vare att man dragit hit en enkeltrådig telefonlinje. Det gällde att ha skarp syn och gå upp i tornet och hålla uppsikt åt alla håll varje timme – från fem på morgon till sju på kvällen hela sommaren. Dessutom skulle vädret antecknas tre gånger per dygn. På den tiden fanns ingen väg, brandvakten åkte skidor på våren om det fortfarande fanns snö och vandrade hem på sensommaren.

Det var ett ensamt jobb för en ung flicka, men då och då kom

besökande ordsbor och turister gåendes uppför den branta stigen. Den sista brandvakten var Gutå Kerstin Hansson. Hon trivdes så bra att hon stannade på tjänsten hela 40 somrar, ända fram tills brandflyget infördes 1954.

Brandtornet och vaktbostaden i Pilkalampinoppi.

Besparingsskogarna, eller allmänningsskogar som de benämns i Norrland, kom till efter beslut av staten under andra halvan av 1800-talet. De var del i en rad av skiftesreformer som storskiftet och avvitrningen, som syftade till att skapa ett mer rationellt och innovativt jord- och skogsbruk som bönderna kunde leva på. Många markägare hade innan dess små lotter, utspridda och svårbearbetade och det ville staten ändra på. Det här var tider av fattigdom och svält, samtidigt som befolkningen ökade. Två år av missväxt 1867-68 gjorde situationen än svårare och emigrationen till Amerika ökade

dramatiskt.

Staten ville förhindra att de nya större markområdena skulle säljas ut till hungriga skogsbolag eller att bönderna skulle avverka för hårt, ta pengarna och fara till Amerika. Det beslutades därför att delar av skogen skulle avsättas för att brukas gemensamt. Totalt finns idag 33 sådana besparingsskogar i Sverige: i Dalarna, Hälsingland, Västerbotten och Norrbotten. De omfattar 935 000 hektar, eller 3,3 procent av den svenska skogsmarksarealen. Störst skogsägare är Sveaskog som har 3 miljoner hektar, närmast SCA med ungefär 1,6 miljoner. Svenska kyrkan äger också mycket skog.

Vad gäller Orsa beslutades att en tredjedel, 53 000 hektar, av böndernas skog skulle avsättas för gemensamt bruk och Orsa Besparingskog bildades 1879. Avkastningen skulle dels gå tillbaka till jordägarna som bidrag och dels till sådant som gynnade hela bygdens utveckling.

Det visade sig vara ett lyckokast. När skogen började avverkas blev den tidigare så medellösa kommunen rik. I en resehandbok från 1904 står att *"genom en förtjänstfullt ordnad förvaltning af sin besparingskog har det förr så fattiga Orsa på senare tider blifvit Europas rikaste landskommun"*.

Gammal välvuxen skog avverkades i rask takt och pengarna rullade in. Plötsligt fick den skog som tidigare använts mest för husbehov ett värde. När avverkningarna var som störst arbetade 8 000 personer och 2 000 hästar med att fälla och ta fram virket ur skogen.

Skogsarbetare och män från styrelsen som mäter upp vindfällda träd på Orsa besparingskog.

Men det var ett mödosamt arbete att omdana ett fattigsamhälle där människor knappt hade mat för dagen. När vi står vid brandtornet och ser ut över de oändliga skogarna är det lätt att föreställa sig hur hårt livet kan ha varit och hur

människor fick kämpa för sin överlevnad.

När de storskaliga avverkningsarna inleddes behövdes korrar till den armé av skogsarbetare som kom till trakten, och skydd för deras hästar. Det fanns inga riktiga vägar i skogarna, bara stigar och klövjevägar där två hästar kunde mötas. Man skapade på vissa ställen isbanor för att det skulle gå lättare att dra de tunga kälkarna och till det behövdes skarpskodda hästar och erfarna kuskare.

Människor bodde i enkla stugor i skogarna eller i små byar. Männen skötte skogen och kvinnorna oftast hemmet, barnen och jordbruket. En del av befolkningen var ättlingar till de finska invandrare som kom hit på 1600-talet för att bryta mark i inlandet.

Ganska snabbt byggdes en skogsfond om tio miljoner upp, en enorm summa vid den tiden. Fonden skulle hållas intakt, bara räntan fick användas. Den räckte ändå så långt att man kunde låna ut pengar till andra kommuner.

– Mycket pengar gick till fattigvård i början. Det gick rykten om att Orsa var rikt och människor kom hit och gick längs vägarna. Kommunen hade då skyldighet att ta hand om dem, berättar Rune Dehlén som var förvaltare för Orsa Besparingskog från 1990 och 17 år framåt.

Nu är han pensionär och bor centralt i Orsa, ett stenkast ifrån det pampiga tingshuset som uppfördes 1904 med pengar från skogsavverkningen. Hela den gamla bebyggelsen i centrala Orsa brann 1901 och allt utom kyrkan måste byggas upp igen. Tingshuset som numera är kommunhus är uppfört av sandsten för säkerhets skull – ett tjusigt monument över den tidens välstånd.

Orsa tingshus uppbyggt efter branden 1901.

Rune Dehlén kan Besparingsskogens historia på sin fem fingrar, om han behöver friska upp minnet finns ett jättearkiv i kontorets källare där allt har sparats. Här finns dokumenterat om hur man drog vägar och byggde bostäder, äldreboenden och en folkskola i varje by.

Under många år var besparingsskogens och kommunens ekonomi ihopkopplad och beslut om investeringar fattades i Orsas kommunalnämnd. Fram till 1933 behövde invånarna inte heller betala kommunalskatt. 1938 kom en ny lag som fastslog att besparingsskogarna skulle ha egen styrelse och kommunen fick då ta ansvar för sitt.

– Jordägarna var nog glada för det, de klagade bittert på att det gick för mycket pengar till fattigvård, säger Rune.

Besparingsskogen var också involverad i både elektrifiering och i bygget av en järnväg mellan Orsa och Sveg. 1892 stod sträckan till Mora klar och 1909 kunde man åka ända till Sveg, linjen som senare blev en del av Inlandsbanan och köptes upp av SJ.

– Gustav V kom för att inviga järnvägen och till middagen på tingshuset hade man hyrt in tio kypare från Stockholm för att inte riskera att någon tölp från Orsa skulle spilla på kungen,

berättar Rune.

Besparingsskogen investerade den ofantliga summan av närmare tre miljoner, vilket idag motsvarar ungefär 160 miljoner. Som mest stannade 48 tåg per dygn vid det nybyggda stationshuset och 200 personer var anställda där.

Orsa blev något av ett Klondyke under järnvägstiden. Hotell, krogar och butiker byggdes längs sträckorna. Människor som flyttade hit från andra håll gav samhället nytt liv och nya impulser. Som mest arbetade 1200 rallare i trakten.

– Då var det tjo och tjim på stadshotellet, berättar Rune.

Idag är Orsa ett något stillsammare samhälle med 7 000 invånare. Besparingsskogen är inte längre involverad i kommunens ekonomi, man tar hand om sin skog och ger bidrag till bland annat kulturaktiviteter, hembygdsgårdar och föreningar, samt till delägarna. Man sköter också om underhåll av de 180 mil av egna skogsvägar och driver en plantskola i Tallhed, som när den byggdes var landets tekniskt mest avancerade.

På besparingsskogens marker finns naturreservat, skidspår, vandringsleder och stugor till uthyrning. Turismen är viktig idag. Dessutom finns områden där riktigt gammal tallskog sparats, exempelvis i Värmdersåsen med ett par hundra tallar som är mellan 300 och 500 år. I en av tallarna har man funnit brandljud, en typ av skada på stammen, efter elva olika bränder. Kanske sparades tallarna för att i framtiden kunna användas för renovering av Orsa kyrka eller till mastvirke för båtar. Men så blev det inte, de finns ännu kvar.

Beslut om investeringar tas på jordägarstämman som genomförs två gånger per år och där är diskussionerna ibland häftiga.

– Då kan det vara som bättre bygdespel, konstaterar Rune Dehlén.

Han berättar att vid ett tillfälle gick en kvinna fram och spottade på ordföranden, efter att ett beslut gått henne emot. En annan gång föreslog en motionär att besparingsskogen skulle

bekosta plåttak till samtliga härbren i trakten – vilket avlogs av kostnadsskäl.

Men oftast är sämjan god, tillägger Rune. Han anser att besparingsskogen har betytt mycket för Orsa kommun, genom allt som skogsfonden bidragit till. Och invånarna känner starkt för sin skog.

– Jag tror att kommunen hade fortsatt i armod om inte besparingsskogen bildats, då hade staten tagit hand om pengarna i stället.

I Skyttmon behöll bönderna skogen själva

Den lilla byn Skyttmon vid Ammerån i Jämtland är ett exempel på hur invånarna kunde behålla värdet av sin skog – utan att bygga en gemensam organisation som i Orsa. Bönderna kom helt enkelt överens om att inte sälja mark till skogsbolagen utan ta hand om förtjänsterna själva.

Det gjorde byborna förmögna. Längs länsväg 344 som går genom Skyttmon parallellt med älven ligger träslotten på rad, den ena vackrare och mer utsmyckat än det andra. Många reser hit för att få se husen med all sin snickarglädje, eller för att fiska eller jaga.

Markusgården, ett av de vackra träslotten i Skyttmon.

– Jag tror inte att byn hade funnits kvar idag om de sålt av marken, säger Peter Eriksson som bor och är verksam i byn.

I många andra byar sålde bönderna sin mark när de stora skogsbolagen kom med propåer i slutet av 1800-talet. Alla förstod inte att skogen var värdefull, den skogsindustriella revolutionen var i sin linda.

Det finns en muntlig uppteckning av hur det gick till i Skyttmon: ett skogsbolag ville köpa all mark i byn och byborna var först villiga att sälja. Men kvällen innan köpen skulle genomföras gick nämndemannen i byn, Per Mattson, runt och

avrådde bönderna från att skriva på. Argumentet var att "om skogen är så mycket värd då är det nog bäst att behålla den". Och så blev det.

Beslutet underlättades säkert av att bönderna sedan tidigare hade kontrakt om virkesförsäljning med Vifstavarfs AB och visste att de kunde försörja sig på det menar Peter Eriksson. Han jämför med den närbelägna byn Skallsjön där all mark såldes, och den finns överhuvudtaget inte kvar idag, endast någon sommarstuga.

Byborna fick pengar att investera, de byggde ett gemensamt sågverk och skapade sina träslott. Hit såldes en av den tidens lyxbilar, en Chrysler Airflow med aerodynamisk design. Endast två hamnade i Europa, den andra köptes av Belgiens kung Leopold.

Sörgården där Peter Eriksson och hans fru Siv-Britt bor byggdes av hans farfars far Lars Peter Eriksson 1884. Han hade lanthandel i byn och gick bort 1905. Huset har sedan dess ärvts i släkten och Peter har renoverat det till ursprungligt skick.

– Jag tycker att det är viktigt att vårda arvet.

Men han konstaterar att det kostar att hålla dessa hus i fint skick, idag ger skogen inte samma inkomster som förr, om man ens har någon skog kvar. Mycket har hänt under dessa 150 år, och ägandet har förändrats.

Under 1990-talet byggde Peters familj upp en turistverksamhet med uthyrning av boenden för jakt och fiske, och hembygdsföreningen ordnade en kulturstig med informationstavlor om husen och dess historia.

Peter Eriksson lever liksom sina förfäder på skogsbruket. Idag bor drygt 20 personer i byn och kommunen har precis dragit hit fiber. Det är svårt med arbetstillfällen och det är ett antal mil på smala vägar att pendla till det större samhället Hammerdal eller till Östersund.

– Fiber underlättar för folk att bo kvar här och arbeta hemifrån, konstaterar Peter Eriksson.

Jokkmokks Allmänning bidrog till att modernisera samhället

Jokkmokks marknad är sedan 400 år tillbaka en samlingsplats dit folk har färdats från när och fjärran: samer och handelsmän, präster och fogdar. Man har handlat med allt ifrån skinn, kött och fisk, till kläder och järnvaror. Det har hållits ting och gudstjänster, par har vigts, barn döpts och befolkningen räknats.

Annars var Jokkmokk liksom Orsa glest befolkat fram till 1800-talets slut. Men när allmänningsskogen bildades här år 1889 och de stora avverkningarna kom igång behövdes både timmerhuggare, hästkörare och flottare, och somliga kom hit med sina familjer. Nya byar etablerades och samhället växte.

Det var landshövding H.A. Widmark som tog initiativ till allmänningen, han var orolig för att marken i Norrbotten skulle köpas upp av skogsbolagen, och ville stödja lokala bönder och främja det gemensammas bästa.

En stor del av vinsterna från skogsavverkningen gick inledningsvis till att bygga upp och modernisera samhället, som att bygga tingshus, kronohäkte och apotek och att avlöna präster. Men också att underlätta livet i byarna utanför centralorten Jokkmokk.

– Det som förmodligen haft störst betydelse för invånarna historiskt sett är att man bidrog till elektrifiering av byarna, säger Åsa Fjällborg som är skogsvaktare och tillförordnad förvaltare inom Jokkmokks Allmänning. Elektrifieringen skedde på 1930-talet, ledningar drogs från by till by och allmänningen bekostade en stor del. Men därefter har kommunens och allmänningens angelägenheter allt mer separerats.

Numera går det mesta av pengarna, omkring sex miljoner per år, till allmänningens delägare som stöd till jord- och skogsbruk. En del pengar går också till föreningar och idrottsliv och till gårdar i byarna som kan söka stöd för drift och underhåll.

– Det kanske allra viktigaste för delägarna är de ersättningar som vi ger för skogsvård. Det bidrar till lönsamheten och är en uppmuntran till att sköta om sitt skogsinnehav för kommande generationer, konstaterar Åsa Fjällborg.

Jokkmokks Allmänning driver också ett dotterbolag som fungerar som ett lokalt riskkapitalbolag, där små och medelstora företag kan söka bidrag för att kunna utvecklas och växa.

Genom åren har man stöttat både hotell, skidlift, bageri & lanthandel samt tillverkare av naturkosmetik och timmerhus.

Allmänningen bidrar även till friluftslivet genom att plantera ut fisk, både i sjöar som är tillgängliga för alla och i sjöar som bara delägarna har tillträde till. Många som bor i Jokkmokk jagar och det är uppskattat att kunna jaga på allmänningens mark.

Som skogsvaktare arbetar Åsa Fjällborg med hela kedjan av operativ skogsskötsel, från avverkningsplaner till skogsvård. Hon är också en av dem som ger rådgivning till delägarna, till exempel när de ska ansöka om bidrag.

Hennes arbetsplats är gigantisk, omkring 75 000 hektar, och med ett stort nät av skogsbilvägar. Det innebär en hel del fältarbete.

– Det är ett väldigt varierat arbete och jag har stora möjligheter att vara ute. På vintern går det fint att förflytta sig med skoter och skidor och på så sätt täcka av stora ytor.

På vissa håll är det vanligt med konflikter mellan renskötande samer och skogsägare kring skogsskötsel, exempelvis om hur mycket som ska avverkas. Det försöker man stävja inom Jokkmokks Allmänning.

– Vi samråder alltid med representanter för rennäringen om åtgärder som berör dem, till exempel avverkning av skog eller vägbrytning. Vi försöker hitta sätt att enas, vi använder ju samma mark, säger Åsa Fjällborg.

Hon menar att Jokkmokks Allmänning har stor betydelse för både kommunen, medborgarna och delägarna.

– Vi hoppas och tror att våra delägare känner sig stolta över vad allmänningen bidrar med. Förhoppningsvis kommer vi att göra mycket gott även i framtiden.

Nicklas Samils representerar Sveriges allmänningsskogars förbund, Sasf, som samlar 21 av allmännings- och

besparingsskogarna i Dalarna och Norrbotten. Han menar att både Orsa och Jokkmokk är bra exempel på hur viktigt det gemensamma skogsbruket har varit för bygdens utveckling och för människorna som bor här.

– Allmänningsskogarna och besparingsskogarna har haft väldigt stor betydelse lokalt. De grundades i områden som var plågade av fattigdom och armod, av svält och brist på arbeten. Det handlar inte bara om att avverkningen av skogen har gett stora vinster, utan det har också bidragit till friluftsliv, jakt och fiske, säger Nicklas Samils.

Text: Helena Östlund

Bilder från Pilkalampinoppi (2 st) och Skyttmon: Helena Östlund

Bild Orsa Besparingskog: Gustaf Kolmodin, Orsa kommuns bildarkiv

Bild Orsa tingshus och Jokkmokk: Wikimedia Commons

Essän har kommit till tack vare bidrag från Västra Götalandsregionens essäfond.

Källor:

- [Orsa besparingsskog](#)
- [Jokkmokks allmänningsskog](#)
- Orsa Besparingsskog 100 år
- Tidskriften Jordägaren, utges av Orsa Besparingsskog
- Skyttmon. Skogshistoria 1750-1988 – Lars Östlund
- Skogen, älven och bygden. Hundra år med Älvdalens besparingsskog
- Vårt dagliga bröd. En rapport från Skogsriket 1850-1950 – Birger Nilsson
- [Allmänningsskogar i Norrbottens län](#) – Ingrid Liljenäs
- [Sveriges allmänningsskogars förbund](#)
- [Om allmänningsskogar i Västerbotten](#)